

بررسی تحلیلی مقالات نشریه

دکتر داریوش مهرشاهی
گروه جغرافیای دانشگاه یزد

از بهار ۱۳۶۴ تا زمستان ۱۳۸۳

چکیده

نخست که با ۵۸ صفحه و ده مقاله یا گزارش آغاز شد و تمامی مقالات به کلیات جغرافیا و مباحث عمومی پرداخته بودند، تا آخرین شماره (شماره ی ۶۹ در این بررسی) که باز هم ده مقاله و گزارش داشت، اما سه نوشتار آن به مضامین موردی می پرداخت، هم از لحاظ محتوا و هم از لحاظ ساختار، تفاوت های بارزی در نحوه ی ارائه مقالات دیده می شود.

بررسی تحلیلی و دقیق تمامی این مقالات، کاری گروهی و زمان بر را می طلبد و به همین دلیل، به منظور فراهم آمدن به موقع این نوشتار برای چاپ در ویژه نامه، سعی شده است تحلیلی عمومی با نگاه تقسیم بندی، بر نوشته های ۶۹ شماره ی پیشین آن که تا زمستان ۱۳۸۳ منتشر شده اند، داشته باشم. به ضمیمه، مقایسه ای هم بین مقالات پنج شماره ی نخست و پنج شماره ی اخیر مجله به عمل آمده است.

هدف

هدف از این مقاله، اولاً تقسیم بندی نوع مقالات مجله ی رشد آموزش جغرافیا است، و ثانیاً می خواهیم مقایسه را از نظر ساختار و روش ارائه ی مقالات بین چند شماره ی نخست و چند شماره ی پایانی این مجله داشته باشیم. به این ترتیب، قصد داریم میزان تغییر و پیشرفت را در کار تهیه و نشر این مجله بررسی کنیم.

بیست سال از انتشار نخستین شماره ی مجله ی «رشد آموزش جغرافیا» سپری می شود. در این مدت، این نشریه یار معلمان و دبیران و دانشجویان جغرافیا بوده است و ۷۸۳ مقاله شامل مقالات تألیفی و ترجمه را چاپ کرده است. بدیهی است در طول این بیست سال از نظر نوع مطالب، محتوا و ساختار ارائه ی مقالات، بین شماره های نخستین و شماره های جدید تفاوت یا تفاوت هایی وجود دارد. مقایسه ی بین این دو دوره نشان می دهد که نه تنها بافت نویسندگان مقالات تغییر کرده و قشر جوان علاقه مند به جغرافیا به طور طبیعی جایگزین قشر قدیمی تر شده است، بلکه ساختار و نوع مقالات و روش ارائه ی آن ها نیز دچار تغییرات مثبتی شده است. با وجود این، هنوز هم در روش ارائه ی مطالب، و منابع و مآخذ تفاوت هایی بین مقالات جدید به چشم

می خورد. با توجه به ارزش این مجله برای دانشجویان، معلمان و دبیران، جای تأسف است که این نشریه ی معتبر، جایی در خور توجه در طبقه بندی علمی مجلات مورد قبول وزارت علوم ندارد.

مقدمه

از چاپ نخستین شماره ی نشریه رشد آموزش جغرافیا در بهار ۱۳۶۴ بیست سال می گذرد و در این بیست سال، هفتاد شماره از این نشریه از زیر چاپ بیرون آمده و بیش از ۷۸۰ مقاله منتشر شده است. از شماره ی

گفت وگوها، اخبار و پرسش و پاسخ) دسته‌بندی شدند. از سرمقاله‌ها به دلیل تکرار در تمامی نشریات صرف نظر کردیم.

دسته‌بندی مقالات و نوشته‌ها

در ۶۹ شماره‌ی گذشته رشد جغرافیا، در حدود ۷۸۳ مقاله و نوشته به چاپ رسیده است. از این همه، ۳۶۱ مورد، مقالاتی در موضوعات عام و کلی جغرافیایی، از قبیل: تئوری‌ها، تاریخچه‌ی یک موضوع، یا وضعیت جهانی یک مسأله بوده‌اند که ۴۶ درصد کل مقالات را شامل می‌شوند. در رده‌ی دوم، مطالعات موردی بوده‌اند که حدود ۱۳۰ موضوع در رابطه با محلی در ایران یا شهری در جهان بوده و حدود ۱۶/۶ درصد از کل مقالات را شامل می‌شده‌اند. گزارش‌ها و گفت وگوها، بخش پرسش و پاسخ، اخبار جغرافیایی و معرفی کتاب‌ها و مقالات جدید داخلی و خارجی که بخش متفرقه‌ی این تحلیل را شامل می‌شده‌اند، ۱۰۵ مورد بوده‌اند که در حدود ۱۳/۴ درصد کل مطالب مجله‌ی رشد آموزش جغرافیا را شامل می‌شده‌اند. موضوعات منطقه‌ای درباره‌ی خاورمیانه، آسیای مرکزی، آفریقا، آمریکا و اروپا یا کشورهای خاص، تحت عنوان آشنایی با کشورهای جهان، ۸۲ مقاله و در حدود ۱۰/۵ درصد کل مقالات را برگرفته‌اند. مطالبی که به موضوع آموزش و برنامه‌ریزی جغرافیا در ایران و جهان پرداخته‌اند، بالغ بر ۶۵ مورد بوده‌اند که ۸/۳ درصد از کل مطالب را شامل می‌شوند، بالاخره، مطالب و مقالات ناحیه‌ای ایران ۴۰ مورد بوده‌اند که ۵ درصد کل مقالات را در برمی‌گرفتند. (جدول ۱)

بررسی مطالب پنج شماره‌ی نخست

پنج شماره‌ی نخستین رشد جغرافیا دارای ۲۶ مقاله‌ی عمومی، ۲۱ مطالب متفرقه، ۹ مقاله در رابطه با آموزش و برنامه‌ریزی جغرافیا، ۶ مقاله درباره‌ی مسائل ناحیه‌ای ایران و سه مقاله در رابطه با کشورهای جهان بوده است. در واقع از ۶۵ مقاله، ۴۰ درصد مقالات عمومی، ۳۲ درصد متفرقه، ۱۴ درصد آموزش جغرافیا، ۹ درصد جغرافیای ناحیه‌ای و حدود ۴/۶ درصد در مورد کشورهای جهان بوده‌اند. مطالعات موردی (محل خاص) جایی در شماره‌های نخست ندارد. صفحات مجله، از حداقل ۵۰ صفحه (شماره‌ی سوم) تا حداکثر ۸۲ صفحه (شماره‌ی دوم) می‌رسیده است و تعداد صفحات مقالات، از حداقل یک صفحه در بخش پرسش و پاسخ و بخش کشورهای جهان، تا حداکثر ۱۲ صفحه، مقاله‌ی ترجمه‌ای به نام آب‌های شیرین

ابتدا از شماره‌ی ۶۰ که ویژه‌نامه‌ای است مشتمل بر فهرست تمامی مقالات و نوشته‌های نشریات شماره‌ی یک تا ۵۹، برای بیرون آوردن انواع مقالات استفاده شد. سپس شماره‌های ۶۱ تا ۶۹ جداگانه بررسی شدند تا انواع مقالات و تعداد آن‌ها به دست آید. مقالات دسته‌بندی شدند و برای شماره‌های ۱ تا ۵ و همچنین ۶۵ تا ۶۹ (یعنی پنج نسخه‌ی نخست و پنج نسخه‌ی اخیر) انواع مقالات، تعداد آن‌ها، ساختار مقالات و تعداد منابع و شکل آوردن منابع و مآخذ بررسی و با هم مقایسه گردید.

نحوه‌ی دسته‌بندی مطالب

مقالات و نوشته‌ها در شش گروه: مطالعات موردی، مطالعات عمومی و کلی، جغرافیای ناحیه‌ای و ایران، جغرافیای منطقه‌ای و قاره‌ای، آموزش و برنامه‌ریزی جغرافیا در ایران و جهان و بالاخره موضوعات متفرقه (شامل گزارش کنفرانس‌ها، گزارش مراسم،

جدول ۱

موضوعات	عمومی	موردی	متفرقه	منطقه‌ای و قاره‌ای	آموزش و برنامه‌ریزی جغرافیا	ناحیه‌ای ایران	مجموع
تعداد	۳۶۱	۱۳۰	۱۰۵	۸۲	۶۵	۴۰	۷۸۳
درصد	۴۶	۱۶/۶	۱۳/۴	۱۰/۵	۸/۳	۵	۱۰۰

جهان (شماره‌ی دوم)، متفاوت بوده است. مقالات فاقد چکیده بوده‌اند و تعداد منابع نیز از هیچ تا ۱۰ منبع متغیر بوده است؛ ولی اکثر مقالات کم‌تر از پنج منبع داشته‌اند. بخش عمده‌ای از مقالات شماره‌ی یک، ترجمه و یا تلخیص بوده است. بخش مهمی از نشریات پنج شماره‌ی نخست در مورد اهمیت جغرافیا، آموزش آن و ضرورت تغییر برنامه‌های جغرافیایی در درس‌های دانشگاهی کشور بوده است. بخش مهم دیگری را پرسش و پاسخ جغرافیایی تشکیل می‌داده است که از شماره‌ی هفدهم به بعد ناپدید می‌شود.

نشریات این دوره از شماره‌ی پنجم به بعد، حول ۶۶ تا ۶۴ صفحه باقی می‌مانند، ولی استثناهایی هم دیده می‌شوند؛ مانند شماره‌های بیست و سوم تا بیست و هفتم که باز هر کدام به ۸۲ صفحه می‌رسند و این افزایش احتمالاً به افزایش مقالات دریافتی مربوط می‌شده است. از شماره‌ی بیست و هفتم به بعد، تعداد صفحات از ۶۶ تا ۶۴ ثابت می‌ماند.

ساختار مقالات

نویسندگان اکثر مقالات رشد آموزش جغرافیای اولیه را یا گردانندگان خود نشریه و یا استادان شناخته شده‌ی جغرافیای ایران تشکیل می‌دادند؛ از جمله: استاد جواد صفی‌نژاد، دکتر حسین شکویی، دکتر پرویز کردوانی، دکتر مرتضی هنری، دکتر صلاح‌الدین محلاتی، دکتر علی اصغر نظری، دکتر محمدتقی رهنمای، دکتر مسعود مهدوی، مرحوم دکتر ابراهیم جعفرپور و مرحوم دکتر ابراهیم امین‌سبحانی. در نوشته‌های این جغرافیدانان چارچوب نوشته از ابتدا مشخص نشده است و ساختار علمی مشخص، شامل: چکیده، مقدمه، هدف، مسأله، روش کار، مواد و داده‌ها، و نتیجه‌گیری دیده نمی‌شود. نوشتن این مقالات عمدتاً بر تجربه‌ی علمی و مهارت نویسندگی مقاله‌نویسان استوار بوده است که از استادان ممتاز دانشگاه بوده‌اند. با این حال، فقدان ساختار علمی منسجم در اغلب مقالات به چشم می‌خورد که خود از نقاط ضعف انتشار نشریه در آن دوره بوده است. البته این مطلب چیزی از اهمیت چاپ نخستین نشریه‌ی جغرافیایی پس از انقلاب که عمدتاً برای ارتقای آگاهی و اطلاعات دبیران و دانشجویان منتشر شده بود (و می‌شود)، نمی‌کاهد. در پنج شماره‌ی نخست، اساساً از مطالعات موردی در مورد یک محل خاص در ایران مطلبی به چشم نمی‌خورد؛ گویا که آموزش جغرافیای ما را از پرداختن به این خطه، فراغ خاطری بوده است! نکته‌ی دیگر، تعداد بسیار کم منابع و مأخذی بوده است که در اغلب مقالات مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند؛ به طوری که میانگین تعداد منابع کم‌تر از چهار بوده است.

روش ارائه‌ی مأخذ و توضیح در متن و پایان مقالات

مأخذ و توضیحات (یا اضافات) در پنج شماره‌ی نخست یا به

صورت شماره آورده می‌شوند یا به شکل همراه‌نویس (داخل متن). در مورد نام‌های لاتین نیز همین وضع دیده می‌شود و واژه‌های لاتین گاه در پانویس یا یادداشت آورده شده‌اند و گاه به صورت همراه‌نویس. در برخی از مقالات شماره‌های نخست، بدون آن‌که معلوم شود ترجمه‌اند یا تألیف، نام یک مأخذ را در پایان مشاهده می‌کنیم. برخی از مقالات کوتاه دو صفحه‌ای هم مانند «ژئوئید: چهره‌ی آبگونه زمین»، از مهندس عباس جعفری، فاقد حتی یک مأخذ هستند. در مقالات ترجمه‌ای نیز به مأخذ مؤلف اصلی اصلاً اشاره‌ای نمی‌شود تا این امکان را فراهم آورد که خواننده‌ی علاقه‌مند اگر مایل بود، به اصل منابع مراجعه کند.

بررسی مطالب پنج شماره‌ی اخیر

نشریات شماره‌های اخیر تماماً در ۶۴ صفحه تثبیت شده‌اند. به نظر می‌رسد که در این مورد هیأت تحریریه به توافقی رسیده است که خود نکته‌ای مثبت محسوب می‌شود، چرا که نوسان چشمگیر تعداد صفحات برای یک نشریه‌ی علمی یا حتی آموزشی، چندان قابل قبول نیست و به کم و زیاد شدن مقالات و مطالب دریافتی نسبت داده خواهد شد. از سوی دیگر، با معرفی شدن این مجله‌ی جغرافیایی به عنوان یک نشریه‌ی آموزشی مربوط به آموزش و پرورش، امتیازآفرینی آن در چارچوب قوانین وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز باطل شد. در نتیجه، عملاً از همکاری بسیاری از مقاله‌نویسان محروم ماند. گروهی تازه به آن پیوستند که اکثراً از دست‌اندرکاران آموزش و پرورش، علاقه‌مندان آموزش جغرافیایی، فارغ‌التحصیلان تازه‌ی جغرافیا، و یا استادانی بودند که به خاطر عشق به این مجله‌ی جغرافیایی و معلمی، به همکاری با آن ادامه می‌دادند.

در صورتی که افرادی نظیر دکتر گنجی و مرحوم دکتر مستوفی را جزو نسل اول جغرافیای ایران در نظر بگیریم، استادانی همچون دکتر جزئی، دکتر شمیرانی، دکتر محمودی، دکتر عیوضی، دکتر کردوانی، مرحوم دکتر جعفرپور و مرحوم خانم دکتر فشنارکی را جزئی از نسل دوم جغرافیای ایران بدانیم، و استادانی همچون دکتر علیحاجی، دکتر نظری، دکتر نظریان، دکتر کاویانی، دکتر مؤمنی، دکتر سعیدی، دکتر ثروتی، دکتر ضیاء‌توانا و مانند این عزیزان را نسل سومی‌های تدریس جغرافیا به شمار آوریم، در نتیجه می‌توانیم بگوییم که در رشد آموزش جغرافیای سال‌های اخیر، این نسل چهارمی‌ها و پنجمی‌های جغرافیا هستند که فعالیت می‌کنند و هر دوی این نسل‌ها دکتر یا حتی فوق‌لیسانس خود را پس از انقلاب حاصل کرده‌اند. ویژگی‌های این نسل از جغرافیدانان یا جغرافی‌نویسان و علاقه‌مندان به جغرافیا در آثارشان که در شماره‌های ۶۵ تا ۶۹ به چاپ رسیده‌اند، دیده می‌شوند.

از ویژگی‌های مهم این مجموعه از مجلات این است که از

مجموع ۵۲ مقاله، ۱۶ مورد عمومی (یا نزدیک به ۳۱ درصد)، ۱۶ مورد گزارش و اخبار و معرفی کتاب‌های جدید (معادل ۳۱ درصد)، ۹ مقاله مطالعات موردی (معادل ۱۷ درصد)، ۷ مورد مطالب خاص آموزش و برنامه‌ریزی جغرافیا (۱۳/۵ درصد) و ۴ مقاله در مورد کشورها بوده است که حدود ۷/۵ درصد کل مقالات این دوره را شامل می‌شده است. باز می‌بینیم که اغلب مقالات را مطالب جغرافیای عمومی و تئوریک و سپس مطالب متفرقه، شامل گزارش، اخبار، معرفی مقالات خارجی و معرفی کتاب‌های جدید به خود اختصاص داده‌اند، در حالی که مطالعات موردی و مطالب خاص آموزش جغرافیا کم‌تر بوده‌اند. با این همه، موضوعات خاص یا مطالعات موردی افزایش چشمگیری یافته‌اند و اکثر آن‌ها نیز برخلاف دوره‌ی ابتدایی انتشار نشریه، از تکنیک‌های کمی به خوبی استفاده کرده‌اند.

ساختار مقالات

مهم‌ترین موضوعی که به ویژه در مقالات موردی ملاحظه می‌شود، ارائه‌ی چارچوب علمی و روند منطقی در مقالات است، به طوری که همراه با چکیده در ابتدا، مقدمه، روش تحقیق، تجزیه و تحلیل داده‌ها، بحث و نتیجه‌گیری را در بردارند. مقاله‌ی «بررسی درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان ایلام»، نوشته‌ی سعید خوب آیتد، از گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان، کامل‌ترین و بهترین روش تهیه و ارائه را داشته است. در مقابل، مطالعه‌ی موردی «رسوب خیزی و هیدروژئومورفولوژی آبریز سیلاخور»، اثر خسرو سیلانی، دبیر محترم جغرافیا در حالی که از لحاظ مطالب و نتیجه، مقاله‌ای بسیار خوب به شمار می‌رود، فاقد ساختار علمی است. در مجموع به نظر می‌رسد، هنوز برای هیأت تحریریه‌ی محترم نشریه، جای زیادی برای کار کردن با نویسندگان گرامی مقالات، وجود دارد.

موضوع بسیار قابل توجه در پنج شماره‌ی اخیر این است: تعداد ۲۹ مقاله‌ای که به صورت مقالات پژوهشی و اصلی^۱ تدارک دیده شده‌اند، دارای ۴۹۱ منبع هستند و این یعنی، میانگین تعداد منابع تا حدود ۱۷ منبع افزایش یافته است که نسبت به چهار منبع در پنج شماره‌ی نخست، بسیار قابل توجه است.

روش ارائه‌ی مآخذ و توضیح در متن و پایان مقالات

روش ارائه‌ی مآخذ در شماره‌های جدید، عمدتاً به صورت همراه نویسنده و به شکل «فامیل مؤلف و سال چاپ» بوده است. توضیحات نیز به دو صورت همراه نویسنده یا شماره‌ای و در یادداشت مطرح می‌شوند. با وجود این، مقالاتی همچون «شهر و پیرامون»، کار زهره هادیانی نیز دیده می‌شود که در آن از روش شماره‌گذاری برای مآخذ و توضیحات اضافی استفاده شده است و آن‌ها را در پایان

مقاله نقل کرده است. در مقالات ترجمه‌ای، گاه دیده می‌شود که در متن از واژه‌های لاتین برای معرفی مآخذ استفاده شده است؛ از جمله: مقاله‌ی «ساختار داخلی مادر شهر در کره‌ی جنوبی»، ترجمه ناهید فلاحیان. در اغلب مقالات تألیفی نیز، مانند «جزایر گرمایی شهری» اثر مهدی دهقان، نام مؤلفان خارجی به صورت همراه نویسنده (در متن) و با حروف لاتین آورده شده است؛ در حالی که شاید بهتر باشد، نام مؤلفان خارجی به فارسی همراه با سال چاپ، در متن به صورت همراه نویسنده قید؛ و با شماره‌ی لاتین، در یادداشت یا پانویس ارجاع داده شود. به ندرت در مقالاتی نیز دیده می‌شود که هنوز هم مآخذ را در متن مشخص نمی‌کنند و مجموع مآخذ در انتهای مقاله آورده می‌شود؛ مثل: «بررسی چگونگی تحول در تهیه‌ی اطلس‌های ملی»، اثر مهران مقصدی.

نتیجه

سه مورد تفاوت مشخص مقالات در شماره‌های پایانی با شماره‌های نخست عبارت بودند از: وجود چکیده در ابتدای مقالات، افزایش تعداد مقالات درباره‌ی مطالعات موردی و افزایش چشمگیر منابع مورد استفاده. هر سه این موارد از جنبه‌های مثبت چاپ نشریه‌ی رشد آموزش جغرافیا در سال‌های اخیر به شمار می‌روند. مورد مثبت دیگر، هماهنگ شدن تعداد صفحات مجله در چاپ‌های متوالی است. به هنجار شدن و متوازن شدن ساختار ارائه‌ی مقالات، به ویژه مطالعات موردی، از ویژگی‌های چشمگیر مجلات جدید رشد آموزش جغرافیاست. بهتر است از طرف هیأت تحریریه، چارچوبی کلی برای نحوه‌ی ارائه‌ی مطالب و دسته‌بندی آن‌ها صورت گیرد. برای مثال، گزارش‌ها و اخبار تحت یک شکل خاص، و مقالات علمی نیز با ساختاری علمی ارائه شوند. نتیجه‌ی حاصله، تشابهات جالبی با نقاط مثبت و منفی نحوه‌ی چاپ مقالات در «فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی» نشان می‌دهد (مهرشاهی، ۱۳۸۲).

از سوی دیگر، با وجود پیشرفت چشمگیر و محسوس روش ارائه‌ی مقالات در نشریات جدید رشد جغرافیا، هنوز عدم هماهنگی در مورد ساختار مقالات و نحوه‌ی ارائه‌ی منابع و مآخذ، بین نوشته‌های متفاوت به چشم می‌خورد که بهتر است مورد توجه قرار گیرد.

زیرنویس

1. original

منبع

۱. مهرشاهی، داریوش. بررسی تحلیلی پیشرفت ساختار نگارش مقالات فصل‌نامه‌ی تحقیقات جغرافیایی. فصل‌نامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، شماره‌ی ۶۴. بهار ۱۳۸۲. ص ۱۵۱-۱۴۵.

